समीक्षा

पद्धती आणि उपयोजन

• संपादन •

प्रोफेसर डॉ. वासुदेव वले
मराठी विभाग प्रमुख,
श्री शेठ मुरलीधरजी मानसिंगका साहित्य, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय,
पाचोरा, जि. जळगांव.

Prashant
प्रशांत पब्लिकेशन्स

Scanned by CamScanner

समीक्षा

पद्धती आणि उपयोजन

संपादन

डॉ. वासुदेव वले

Scanned by CamScanner

- विस्थापन आणि स्थलांतराचे विदारक समाजवास्तव १००
  - काय डेंजर वारा सुटलाय!
  - डॉ. आशालता पांडूरंग महाजन
- किचकवध या नाटकाची ऐतिहासिक समीक्षा पद्धतीने समीक्षा १०७
  - डॉ. शकुंतला एम. मारंबे
- मराठीची काव्यलेणी : 'बहिणाईची गाणी' ११०
  - डॉ. भरतसिंग पाटील
- जनसाहित्य समीक्षा व उपयोजन १२२
  - डॉ. अतुल वानखेडे
- मार्क्सवादी समीक्षा स्वरूप व आकलन १२७
  - डॉ. द. के. गंधारे
- लढा सुरुच ठेवावा लागेल : समाजशास्त्रीय दृष्टिकोनातून! १३१
  - प्रा. दिवाकर सदांशिव
- विंदा करंदीकरांच्या कवितातील : मानसशास्त्रीय दृष्टिकोन १४०
  - डॉ. सुषमा विश्वरत्न तायडे (अहिरे)
- स्त्रीवादी समीक्षा पद्धती व उपयोजन १४४
  - डॉ. देशमुख सुभाष ज.
  - श्री. आहेर सतीष बा.
- मार्क्सवादी समीक्षा १५३
  - डॉ. देशमुख सुभाष ज.
  - श्री. गर्जे राहुल रामराव
- स्त्रियांच्या व्यथा-वेदना मांडणारा कथासंग्रह : मनस्विनी १६३
  - प्रा. संभाजी बाबाराव सावंत
- चिरानगरची भुतं : मार्क्सवादी मूल्यमापन १६५
  - प्रा. भूषण ज्ञानदेव पाटील
- डांगोरा : एका नगरीचा - समाजशास्त्रीय समीक्षा १७८
  - राहुल पद्मसिंग चौहान
- जयंत पवार यांच्या 'अधांतर' या नाटकाची १८५
  समाजशास्त्रीय समीक्षा
  - संतोष माळी

- नारी विमर्श के परिप्रेक्ष्य में जहीर कुरेशी की १९२
  ग़ज़लों का अनुशीलन
  - डॉ. मधुकर खराटे
- मुझे चाँद चाहिए : मनोविश्लेषणात्मक अनुशीलन २०६
  - डॉ. जिजाबराव विश्वासराव पाटील
- Psychoanalysis in the context of
  Indian English fiction २१२
  - Dr. Prakash B. Sonawane

लेखक परिचय २२२

Scanned by CamScanner

न्हाय सरळ जाऊन एकाचं दोन करून सांगल येची चाल-चलान तसलीच हाय. मला झेंडू फुटल्यावानी झालं बगा.'

'ओझे' या कथेतील गोकुळा आयतेखाऊ नवऱ्याची बायको चार मुली आणि पाचव्याने गरोदर असुन ही दिवसभर मोलमजुरी करते. व उद्वीग्न होऊन म्हणते, -

'आपल्या टाळक्यावरचं ओझं काय कमी होत न्हाई. आताच एक खाली केलं या चार पोरी म्हंजे चार ओझीच की!'

'पाऊस' या कथेतून 'भागा' या स्त्रीची शोकांतिका द.ता. भोसले यांनी चित्रीत केली आहे. ही हातावर पोट असलेली भागा पावसामुळे कामावर जाऊ शकत नाही घरात अन्न नाही स्वत: उपाशी आहे पण आपल्या आजारी असलेल्या गणाला काहीतरी खाऊ घालावे म्हणून पावसातच काम शोधत फिरते हताश होऊन परतताना एका हॉटेलातील आचाऱ्याने फेकुन दिलेला शिळा भात आणून गनाला खाऊ घालते. त्यातून गनाला विषबाधा होते. डॉक्टर जेंव्हा केस गंभीर आहे असे म्हणतात तेव्हां भागा मीच राडेनं तुला खाऊ घातलं, मीच तुला मारलं की रे म्हणून आक्रोश करते.

'अन्नदान'मधिल आनसा पांगळा नवरा, तीन पोरं यांना स्वत: मोलमजुरी करून सांभाळते. दारिद्र्यातही मोठ्या कष्टाने आपला संसार उभा करू पाहणाऱ्या अशा कमालीच्या शोषीक आणि कष्टाळू स्त्रीया द.ता. भोसलेंच्या कथेतून आढळतात. आधुनिक काळातील सुशिक्षीत झालेल्या स्त्रीचे प्रश्न ही त्यांच्या कथेतून आलेले आहेत. घ्मुकनायीकाड आणि घ्दोघीड या कथांतून शिक्षीत स्त्रीयांचे दु:ख चित्रीत झाले आहे. या कथेतून बी.ए. केलेल्या पाटलाच्या पद्मला सासरी गेल्यानंतर सासरची मंडळी तिच्या शिक्षणाचा उद्धार करून तिला टोमणे मारतात. तिच्या आवडत्या गोष्टींना जाणीवपूर्वक टाळून जुन्या बरसटलेल्या विचाराची वागणूक देतात तेंव्हा पद्माच्या मनाचा कोंडमारा होतो.

अशा प्रकारे द.ता. भोसले यांच्या मनस्वीनी या कथासंग्रहातील कथेतून येणाऱ्या स्त्रीयांच्या वाट्याला आलेले दु:ख हे काही नियती निर्माण केलेले नाही. तर ते इथल्या व्यवस्थेने लादलेले आहे. याची जाणीव आपल्याला होते. त्यांच्या कथेतून येणारी स्त्री ही समाजातल्या सर्व स्तरातील आहे. या स्त्रीच्या मनात प्रचंड चिड आहे. ती कमालीची कष्टाळू आहे. सोशिक विचारी जिद्दी आणि संयमी आहे.

संदर्भ

१. मनस्वीनी - द.ता. भोसले

चिरानगरची भुतं : मार्क्सवादी मूल्यमापन

- प्रा. भूषण ज्ञानदेव पाटील

स्वातंत्र्यपूर्व काळात अण्णाभाऊंनी साहित्य लेखनास सुरुवात केली. कथा, कादंबरी, नाटक, पोवाडे अशी विविध क्षेत्रात अण्णाभाऊंनी प्रसिद्धी मिळविली अण्णाभाऊंचे समग्रलेखन ते हयातीत असतांना जनसामान्यांत विशेष लोकप्रिय ठरले. मार्क्सवादाच्या तत्वांनुसार प्रस्थापीत वर्गातून elite Class मध्ये अण्णाभाऊ मोडत नसल्यामुळे समीक्षकांनी मात्र त्यांची दिर्घकाळ दखल घेतलेली दिसत नाही हे वास्तव मान्य करावे लागेल. अण्णाभऊंचा जन्म दलित कुटुंबात अतिशय प्रतिकुल परिस्थितीत झाला. अण्णाभाऊ साठे यांचा जन्म १ ऑगस्ट १९२० रोजी वाटेगाव च्या मांग वाड्यात झाला. वाटेगाव हे खेडे सध्याच्या सांगली जिल्ह्याच्या पुर्वीचा दक्षिण सातारा जिल्हा वाळवा तालुक्यात पुणे-बेंगलोर महामार्गावरील कासेगावच्या तीन मैल पुर्वेला आहे. त्याकाळच्या जाति प्रथेनुसार अण्णाभाऊ हे मांग जातीचे होते. मांगसमाज हा महाराष्ट्रातील सर्वात मागास आणि दलित असा समाज म्हणून ओळखला जात असे. जुन्या काळच्या प्रथेनुसार नोंद गुन्हेगारी जमात म्हणून होती. मांगवाडा वाटेगावच्या पूर्वेला दोन फर्लांग अंतरावर होता आणि अद्यापही तो तेथेच आहे. गावकुसा बाहेर आर्थीक विंवचना सोसत दारिद्र्यात, सामाजिक विषमतेचे चटके सोसणारे आजुबाजुचे समाजबांधव व ग्रामीण भागातील अस्पृश्यांच्या समस्या या प्रकारच्या सामाजिक पर्यावरणात अण्णाभाऊंचे बालपण गेले. परंतु याच बरोबर त्यांच्या सोबतीला होता सभोवतालचा निसर्ग.अण्णाभाऊंना बालपणी डोंगर, दऱ्या, गुहा यात हिंडण्याची विशेष आवड होती. आसपासच्या खेड्यांतील जत्रा पाहणे त्यांना आवडत असे. या जत्रांमधील दुकाने, माणसे,तंबु, राहुट्या कुस्त्या, कोल्हाट्यांच्या कसरती, तमाशे, पुजा, दैवतांच्या पालख्या, त्यांच्या मिरवणूकी, मुरळ्याची नृत्ये व गाणी यांचे अण्णाभाऊ बारकाईने निरीक्षण करीत असत.२ व यातुनच अण्णाभाऊंमध्ये कलेप्रती आवड निर्माण झाली व बालवयातच ते निरीक्षणातुन पोवाडे, लोकगीते गाऊ लागले. बाल अण्णा भाऊंनी १९३० साली पानिपतचा पोवाडा नावाचा छोटा पोवाडा लिहिला होता. वयाच्या दहाव्या वर्षी त्यांनी लिहिलेला हा पोवाडा उपलब्ध नाही. पुढे अण्णाभाऊंचे कुटुंब रोजगारासाठी मुंबईत स्थलांतरीत झाले. स्वातंत्र्यपूर्व काळात चालत असणाऱ्या चळवळींचे मुंबई हे एक प्रमुख केंद्र होते. अण्णाभाऊंच्या आत असलेला कलावंत बाहेर येऊ लागला दलित

समाजाप्रती त्यांच्या निरीक्षणातून त्यांना दलितांच्या दारिद्र्यात जिण्याला जबाबदार कोण?
असा प्रश्न पडला असावा यातूनच ते मार्क्सच्या विचारांकडे आकर्षित झाले. स्वांतंत्र्य
चळवळीच्या काळात त्यांनी अमरावती येथे तुरूंगवास भोगला. मार्क्सवाद, लालबावटा
या चळवळींशी अण्णाभाऊंचा जवळुन संबंध आला. तमाशासाठी त्यांनी अनेक वगनाट्ये
लिहिली. ते कम्युनिस्ट पक्षाचे कार्ड-होल्डर म्हटले जाणारे असे सक्रिय कार्यकर्ते होते;
पण खरे पाहता त्यांची खरी बांधिलकी सामान्य लोकांशी अधिक प्रमाणात होती म्हणून
ते पूर्ण वेळ प्रचार करून इतर सर्व विषयांत रस घेत गेलेले दिसून येतात. 'लाल बावटा
कला पथकांच्या' माध्यमातुन शाहिर अण्णाभाऊ साठे, शाहीर अमर शेख व शाहीर
द.ना.गव्हाणकर या त्रिमूर्तिनि लोकांना आपल्या भोवतीच्या आर्थिक, राजकीय आणि
सामाजिक वास्तवा बद्दलचीपरिस्थिती आपल्या लेखणीतून, शाहीरीतून, गायकीतून प्रदर्शीत
केली.कार्ल मार्क्सच्या आर्थिक विचारांचा आधार घेत अण्णाभाऊंनी समाजातील आर्थिक
विषमता संस्कृतीत असणारी विषमतावादी मूल्ये यांचा वेध घेतला अंधश्रद्धा, निरक्षरता,
पराधीनता, स्त्रीयांना समाजात असणारे दुय्यम स्थान, मुंबई महानगरात नव्याने स्थाप[illegible]
पाहणारी झोपडपट्टी तेथील व्यसनाधीन, पराश्रीत, हतबल मनोवृत्तीत जगणारी माणसे [illegible]
सर्व बाबी ध्यानात घेऊन त्यांनी १९४९ पासून लिहावयास सुरुवात केली होती. पारंपारिक
मराठी साहित्य मूल्यांना छेद देणारे त्यांचे लेखन होते. त्यांच्या कथांमधून अभि[illegible]
होणारे आशयविश्व तत्कालीन तथाकथीत प्रतिष्ठीत मानल्या जाणाज्या साहित्याच्या तुल[illegible]
सर्वस्वी निराळे होते. अण्णाभाऊंची पहिली कथा १९४९ साली प्रकाशित झाली. [illegible]
ते सातत्याने कथालेखन आपल्या आयुष्याच्या अखेरपर्यंत करीत राहिले. पुढील [illegible]
अण्णाभाऊंनी प्रामुख्याने कथा आणि कादंबरी लेखन केले. आपल्या तीस कादंबऱ्यां[illegible]
त्यांनी अडीचशे ते तीनशे कथांचे लेखन केले. अण्णाभाऊंनी लिहिलेल्या कादं[illegible]
विरोष गाजल्या वैजयंता, चित्रा, आणि फकीरा या कादंबज्यातील ताजेपणा [illegible]
तसा आजही टिकुन आहे. बरबाद्या कंजारी, रक्ताचा टिळा, मरीआईचा गाडा, [illegible]
खाळं, डोळे अशि कथा वाचकांच्या मनाचा ठाव घेतात अण्णाभाऊ साठे डॉ. [illegible]
आंबेडकर यांच्या समकालीन होते. शंकरराव खरात हे देखील त्यांच्या आ[illegible]
लेखन करीत होते. अण्णाभाऊ साठे यांनी जे जीवन भोगले, अनुभवले [illegible]
समोवताली असणारी समाजबांधव अनुभवत होते. वि.रा.शिंदे, श्री.म.[illegible]
विद्वान दलित जीवनाचे विविध अंग अनुभवात चळवळीत कार्य करीत हो[illegible]
फुले, शाहु यांनी दलितांच्या जीवनाला नवी दिशा मिळावी यासाठी कार्य [illegible]
लोकहितवादी यांची पत्रेही प्रकाशित होऊन बराच काळ लोटला होता. परंतु [illegible]
स्वतः मुंबईत अनुभवलेले वास्तव व धारणेच्या खोज्यात पाहिलेला [illegible]

वाटेगावच्या परिसरात अनुभवास आलेला दलित-सवर्ण संघर्ष आणि विपरीत स्वरुपाची
सामाजिक स्थिती साठे यांनी आपल्या कथेतुन कादंबज्यांमधून समाजासमोर मांडली.
अण्णाभाऊ साठे यांच्या कथा लेखनाचे मुल्यांकन करतांना आणि तत्कालीन परिस्थितीचा
विचार करतांना असे जाणवते की अण्णाभाऊ एक सिद्धहस्त लेखक होते स्वानुभावाशी
प्रामाणीक असणारे असे प्रतिभावंत होते. केवळ मार्क्सवाद व त्यांनी अनुभवलेले समाज
वास्तव त्यांना ठाऊक होते. तरीही त्यांचे लेखन कुठेही प्रचारकी अथवा पूर्वग्रहदुषीत
स्वरुपाचे वाटत नाही. अण्णाभऊंच्या फकीरा, वैजयंता या कादंबज्या खूप गाजल्या त्यांच्या
कथामधून येणारे विषय आजही त्यांच्या कथा वाचतांना सर्वस्वी भिन्न स्वरुपाचे असल्याचे
वाटतात अल्पायुषी ठरलेल्या अण्णाभाऊंना कौटुंबिक जीवनातही बराच काळ संघर्ष करावा
लागला. अण्णाभाऊंचा जन्म दलित मानल्या जाणाज्या गावकुसाबाहेरील मातंग वस्तीत
[illegible]भाऊ साठे यांच्या कुटुंबात झाला परंतु त्यांना समाजात घडलेल्या अनेक चढउतारांमधून
जावे लागले हे ही तितकेच खरे आहे.अण्णाभाऊंनी लिहिलेल्या कथा आजही वाचकांच्या
मनाचा ठाव घेतात. मध्ययुगीन कालखंडातील भक्ती साहित्य, आधुनिक मराठी साहित्यात
विपुल प्रमाणात मध्यमवर्गीयांचे जीवन मराठी साहित्यातून प्रतिबिंबित होत होते. त्यावेळी
अण्णाभाऊंची कथा वेगळे वास्तव वाचकांसमोर मांडत होती. तिला कलामूल्य तर
[illegible]तेच पण आशय मात्र पुर्णतः भिन्न होता. त्यांनी 'काळे मास्तर' या चिरागनगरमधील
[illegible]हनशेठच्या दारुच्या अयावर येणाज्या गृहस्थांपासून तर तमाशात लावण्य ओसल्यानंतर
[illegible]णी ओसरलेल्या तमासगिरीणीपर्यंत साज्यांवर कथा लिहिल्या. समाजातील वेगवेगळ्या
[illegible]तिरेखा कथेतून वाचकांसमोर आणल्या अण्णाभाऊंनी लिहिलेल्या कथा श्रृंगार कथा
[illegible]त असा आरोप बरेच समीक्षक त्यांच्यावर करतात परंतु अण्णाभाऊंनी लिहिलेल्या
[illegible] सूक्ष्मतेने अभ्यासल्यास त्यात अभिव्यक्त होणाज्या विविध विषयांचे आकलन कथा
[illegible]सतांना होते.

अण्णाभाऊंनी असंख्य कथा लिहिल्या. कथा लेखन हा प्रांत तसा थोडक्यात लेखकाची
[illegible] वाचकांपर्यंत परीणामकारकरित्या पोहचविणारा असा आहे. अण्णाभाऊंनी कविता
[illegible] लघूनिबंध यांची वाट न धरता कादंबरी व कथा लेखनावर विशेष भर दिला. त्यांच्या
[illegible] बजरंग कोरडे सामाजिक, ऐतिहासिक, राजकीय, दलित, कलात्मक विनोदी,
[illegible], अंधश्रद्धा, प्रेमकथा, कौटुंबिक कथा अशा प्रकारे भेद करतात. परंतु खज्या अर्थाने
[illegible] पुनरावृत्त होणाज्या त्यांच्या काही अंशात्मक कथा वगळता बाकी सर्व कथा
[illegible]शी प्रामाणिक अशा कसदार कथा आहेत. ग्रामीण भागात वास्तव्यास असणाज्या
[illegible] तथा मांडणाज्या अशा आहेत हे निदर्शनात येते.

[illegible]भाऊ साठे यांच्या चिरानगरची भुतं या कथासंग्रहात एकुण १४ कथा आहेत.

वेताळ, मंकी, चंगीजखान, रम्मी, काळेमास्तर, अडीच आंधाळे, येटग, गेंडा परमू भुतांचा शिगमा, मेलेला लखपती, भुतांची धुळवड, दोन भुतं ,येश्या कथांतून आझादनगर आणि चिरानगरच्या परीसराचे चित्रण डोळ्यांसमोरुन येते या परीसरात भरणारा माश्यांचा बाजार आणि कामावरुन परत येणारे कष्टकरी कामगार हे सर्व वाचकांच्या डोळ्यांसमोरुन जाते मोहन यदूमोरे शेटचा दारुचा अड्डा तिथे नेहमी बसून दारु पिणारे येथा, परम, पूली, मंड्या, तान्या, भिक्या भास्कर ही मानसे दारु प्यायल्या नंतर कशी अरुंबद्ध बडबडकरतात याचे वर्णन अण्णाभाऊ करतात. कथेत पुढे काय होणार याबाबत ते उत्कंठावाठवितात. या साज्या पात्रांना अण्णाभाऊ भुतं संबोधतात या भुतांचा राजा म्हणजे वेताळ आहे. बाबू चाकूवाला याचा जीवनावर अण्णाभाऊ थोडक्यात वाचकांसमोर साठे उलगडवून दाखवतात. बाबू चाकूवाला वस्तीतील मोठा गुंड आहे दारु पिणे, चोरी, खून मारामाज्या करणे यात तो बदनाम आहे त्याचे जीवन अस्थीर आहे कधी तुरुंगात तर कधी बाहेर याची शाश्वती नाही त्याच्या जीवनातील एकमेव दुखरे अंग म्हणजे त्याची नायीरा मंकी बाबूचा चाकूवाला तुरुंगात असतांना मंकीला घेवड्या दादूनं पळविली म्हणून तो गजर झाला होता आणि दादूच्या शोधात तो होता. मंकी ही दादू ची पाचवी- सहावी बायको होती बाबू चाकूवाला जेलमधून सुटला आणि दादू चा बदला घेण्यासाठी त्याला शोधतोय ही बातमी मोहनशेठच्या अड्डायावर तसेच वस्तीत होती परंतु प्रस्तुत कथेत गनी हा दुसराच गुंड मोहनशेठच्या दारुच्या अडड्यावर येवून उधार दारु मागतो आणि दारु मिळत नाही. म्हणून मोहनशेठला तुझ्यासारखे शेठ माझ्या खिशात राहतात असे संबोधतो यातून दोघात संघर्ष पेटतो मोहन शेठ स्वत:चे गुंड जमवून आणि हत्यारे घेऊन गनीच्या घरावर हल्ला चढवितो. वस्तीमध्ये दगड-विटा, सोडा वाटरच्या बाटल्या फोडून दहशत तयार होते कथेच्या शेवटी गनी मोहनशेठला शरण येतो दिलदार मोहन शेठ गनीला माफ मरतो. प्रस्तुत कथाशयावरून ध्यानात येते की या कथेतील सर्व पात्रे दारु पिणारी मित्र संस्कृतीतून एकत्र आलेली, जगण्यासाठी दुसज्याच्या जीवावर उठणारी अशी आहेत. सन्मानात जगण्यासाठी दहशत निर्माण करणे त्यांना गरजेचे वाटते.वस्तीत सत्तेचे केंद्र हे मोहनशेटचा दारुचा अड्डा आहे .अण्णाभाऊ प्रस्तुत कथेतून भांडवलदाराच्या विजय होतो हे सांगतांनाच परीस्थितीपुढे लाचार माणसांचा दोष काय? हे देखील दाखवून देतात.

मंकी या कथेतून मंकी या स्त्रिचे चित्रण येते. मंकी चा उल्लेख वेताळ या कथेत बाबू चाकूवाला हा याची बायको असा आलेला आहे पुढे तीच श्रृंखला या कथेतून [illegible] मंकीचे खरे नाव माणकी होते कथेच्या सुरुवातीलाच मुंडयाचे व्यक्तिचित्र साठे वाचकांसमोर आणतात मुंड्या हा पंजाबी शीख आहे पण त्याला चेहज्यावर दाढीमिशी येत नाही [illegible] वस्तीत त्याला मुंडया असे संबोधिले जाते शहरात नव्याने वाढणा-या विस्तृत [illegible]

देशातील विविध समाज संस्कृतीतील लोक एकत्र येतात त्यांच्या भाषा चालीरिती या भिन्न असतात चिरानगर हा समूह देशातील कानाकोपज्यातून विस्थापीत झालेला, हेटाळल्या, हद्दपार केल्या गेलेल्या आर्थिक परिस्थितीमुळे विस्थापीत झाले अशा Refuji –gypsy-waiwaid-pervert लोकांचा समूह आहे. मंकी कथेतून बाबू चाकूवाला आणि मंकीला पळवून नेणरा दादू घावडा यांच्यातील संघर्ष येतो. मंकी बाबूशी लग्न करुन पश्चाताप करीत आहे. चिरानगर आणि आझादनगर मध्ये ख-या अर्थाने विवाह संस्थाच अस्तित्वात नाही मंकीला बाबुपासून जास्त धोका वाटतो न्याय व्यवस्थेवर तिचा विश्वास नाही काटयाने काटा काढावा हे निसर्ग तत्व ती वापरते आणि दादू घावडाशी सलगी करते. मंकीसाठी बाबू चाकूवाला दादूवर खूनी हल्ला करतो यात दादू जखमी होतो तर बाबूला पोलिस ताब्यात घेतात कथेच्या शेवटी अगदी कलाटणी देणारी घटना घडते दादू चाकूवाला मंकीच्या प्रेमात पडून गुन्हा केला असे चिंतन करीत असतांनाच मध्यरात्री मंकी त्याच्या झोपडीत शिरते व त्याच्या सोबत राहीन असे निर्धार पूर्वक दादूला सांगते. माणकी (मंकी) च्या या एकंदरीत वागण्यावरुन चिरागनगर सारख्या, संमिश्र वसाहतीत इतर युवतींच्या तुलनेत जरा बरे दिसण्याचे भोग तिला भोगावे लागतांना दिसतात .ती पराधीन आणि लाचार आहे; कारण तीचे Economical living standerd or status नाही. बाबूच्या जाचातून सुटण्यासाठी तिला दादूच्या आश्रयाला जावेच लागते. यावरुन संघर्ष अथवा युद्धात जे नैसर्गिक डावपेच वापरले जातात की प्रबळ शत्रूशी लढण्यासाठी प्रसंगी त्याच जोडीच्या पराक्रेमी वीराला युद्धसमयी शरण जावे लागते तो येथे माणकी वापरते ही प्रवृत्ती आदीम असल्याचे जाणवते.माणकी जो बलवान व संपन्न आहे त्याच्या आश्रयाला जाणे पसंत करते.मार्क्सच्या तत्वांशी सदर बाब सुसंगत स्वरूपाची असल्याचे वाटते.

चंगीजखान या कथेतुन पोलिस अधिकारी आणि गुंड यांच्यातील भावभावनांच्या देवाण-घेवाणीचे ऑडीट मांडलेले दिसते. आझादनगर या वस्तीतील वातावरण येथील घरे यांचे वर्णन साठे करतात आझादनगर मधील लोकांचे जीवन आझाद होते असे आण्णाभाऊ सांगतात मुळात डोंगराजवळ राहणारी ही विस्थापीत लोकं मिळेल त्या जागेत जुने पत्रे-जुन्या चटया-डांबर -कागद-सडकी पोती यांच्या वापराने झोपडी बनवत आणि राहत ही झोपडपटटी कायद्याच्या दृष्टीने अनधीकृत आहे. अधीकृत मार्गाने मुंबईत घर खरेदी करण्याची आर्थीक ताकद या पात्रांची नाही.एकदा कायदा मोडला की नेहमीच कायद्याच्या बंधन न जुमानणारी ही माणसे आहेत यात फरक इतकाच की कोणी छोटा गुन्हेगार तर कोणी मोठा गुन्डा आहे चंगीजखान या कथेतून चंगीजखान या गुंडाला पकडण्याचा चंग बांधल्याने चार्ज घेणा-या पोलीस अधिकारी गोडबोले यांच्या वर्तनातील सुधारणावादी वृत्तीचे चित्रण येते. चंगीजखान याची वेशभुषादेखील विलक्षण असल्याचे निदर्शनास [illegible]

झालेले डोळे, डाव्या खांदयावर पाखरे मारण्यासाठी वापरली जाणारी बंदूक लटकाविलेली. अंगात गंजीफ्रॉक व कमरेला रंगीत लुंगी गुंढाळलेल्या चंगीजखानाच्या खांद्यावर नेहमी एक पोपट बसलेला असतो तसेच डाव्या तळहाताला अफुचा गोळा चिटकाविलेला असे त्याचे विलक्षण चित्र डोळयासमोर उभे राहते. स्वत: अगदी नशेत राहून अफू विकत अगदी बेदरकारपणे फिरणारा चंगीज खान हा गुंड- मवाली व वाह्यात वाटतो परंतु कथेच्या शेवटी हुस्ना आणि चंगीजखान यांच्या पोलिस अधिकारी गोडबोले यांना दिलेल्या जाबजबावरुन चंगीजखान हा एक पती-पालक व एक पारीवारीक गृहस्थ म्हणून वाचकांसमोर येतो. चंगीजखानाचे समाजाच्या चौकटीत न बसणारे वर्तन याला त्याची परिस्थिती जबाबदार आहे आण्णाभाऊ साठे चंगीजखानाच्या विद्रुप दिसण्या वागण्यासोबतच परिस्थिती देखील जाणीव प्रस्तृत कथेतून करुन देतांना दिसतात. मुंबईतील गिरण्यांमध्ये कष्ट करुन मुंबईच्या ऐश्वर्यात भर घालणारे कामगार किती कष्टमयी जीवन जगतात. अफू व दारुच्या नशेशिवाय त्यांना जगावेसे वाटत नाही याचे चित्रण प्रस्तृत कथेतून येते. गोडबोलेसाहेब पोलिसांना सोबत घेऊन चंगीजखानाला अटक करण्यासाठी निघालेले आहेत अशा स्वरुपाची परिस्थिती प्रस्तुत कथेतुन येते चंगीजखानाला अटक करण्यासाठी निघालेले आहेत अशा स्वरुपाची परिस्थिती प्रस्तुत कथेतून येते चंगीजखान हुस्नाबीला त्रास देतो म्हणून याला अटक करावी आणि धडा शिकवावा असा गोडबोले साहेबांचा मनसुबा असतो परंतु प्रत्यक्षात चंगीजखान जेव्हा स्वत: बाबतचे उघड वास्तव सांगतो तेव्हा पोलिस अधिकारी देखील हतबल होतात. मुळात हुस्नाबी ही चंगीजखनाची पत्नी असते परंतु त्याच्या गुन्हेगारी वर्तनाचा तिला व मुलांना त्रास होऊ नये म्हणून त्याने स्वत:ला परीवारापासून दूर ठेवलेले असते. चंगीजखान हा गुन्हेगार ठरला परंतु तो विस्थपीत आहे.परीवाराचे पालन-पोषण करेन असा रोजगार त्याला मिळत नाही.त्यामुळे चिंता,अतिश्रम,पोलिसांची भिती,पलायन,जागरण यामुळे त्याच्या प्रतिमेत विक्षीप्त भाव जाणवतात.

अडीच आंधळे या कथेतून मुंबईत बसस्टॉप वर झालेली हाणामारी-गोंधळ-पोलिस कंप्लेंट या बाबी येतात चिरानगरमधून मुंबईत भीक मागायला जाणारे दोन आंधळे तिकडून परततांना दारु पिउन येतात व चिरागनगराला जाणा-या बसस्टॉप वर रांगेत उभे राहतात गर्दी खूप असल्याने व दोघे आंधळे त्यातल्या त्यात दारुच्या नशेत असल्याने समज-गैरसमजातून हाणामारी होते. वाणी या चष्मेवाल्या गृहस्थाचा चष्मादेखील त्या गोंधळात खाली पडतो व ता आंधळयासारख्या वागू लागतो. या घटनेवरुन प्रस्तुत कथेचे अडीच आंधळे हे शीर्षक अगदी समर्पक ठरल्याचे दिसून येते चिरागनगरचा उल्लेख बस कंडक्टर छिनाल नगर असा ओरडून-ओरडून करतो यावरुन मुंबई बाहेरील चिरागनगर ही गरीब व गुन्हेगारांची वस्ती असून तेथील लोक म्हणजे चेष्टेचा व अवहेलेनचा विषय असल्याने जाणवते.

रम्मी या कथेतून सातारा येथील मुळ रहिवासी असणारा झेंडे हा न्हावी गावाकडून लग्न करुन पुन्हा वस्तीत येतो. झेंडे या न्हाव्याचे वस्तीत दोन सलून असतात मजूरांकरवी तो कामे करुन स्वत: केवळ संध्याकाळी गल्ला जमा करण्याचे काम करीत असतो झेंडे हा आपल्या मित्रांच्या आग्रहास्तव त्यांना पार्टी देण्यात राजी होतो दारुच्या नशेत पुढे ज्या घटना घडत जातात त्याचे चित्रण रम्मी या कथेतून येते. झेंडे ही व्यक्तिरेखा चित्रीत करतांना साठे तपशिलवार वर्णन करतात त्याची रंगेल वृत्ती बोटात सोन्याच्या अंगठया, गळयात सोन्याचे लॉकेट अंगात उच्च दर्जाची वस्त्रे परीधान करणारे राजेशाही व्यक्तीमत्व डोंळयांसमोर उभे राहते प्रस्तुत कथेतून भेटणारा पहेलवान हा पूर्वी पोलिसात नोकरीला होता परंतु त्याच्या गैरवर्तणूकीमुळे त्यास निलंबीत करण्यात आलेले आहे तर या टोळीतील सावकार हा वस्तीतील पैशाने सर्वात गरीब व्यक्ती आहे परंतू वस्ती संस्कृतीत व्यक्तीचे नामकरण कसे केले जाते त्याचे हे योग्य उदाहरण ठरावे जो गरीब आहे त्याचे नाव सावकार!! झेंडेबरोबर सर्वजण पार्टी करण्यासाठी मोहनशेटच्या दारुच्या अडड्यावर जातात जस जशी दारु त्या साज्यांना मेंदूत चढत जाते. त्याचे वर्तन उन्मादपूर्ण स्वरुपाचे असे बनत जाते. नशेच्या पूर्ण अंमलाखाली आल्यानंतर अर्थात दारुच्या नशेत ते बडबड करु लागतात, झिंगू लागतात आणि असा निष्कर्ष काढतात की, ते मोहनशेट कडील दारु पाण्यासारखी आहे तेथे गुत्त्यावर भांडण करुन रावसाहेब झेंडे आणि टोळे सर्वजणबाहेर पडतात व पुन्हा दारु पिण्यासाठी दुसरीकडे जातात. रावसाहेब झेंडे या पद्धतीने न्हाव्याच्या लग्नाची पार्टी दीर्डकाळ चालत राहते पुढे ते एका जंगलात पोहचतात रात्री तेथे रम्मी येते व विचारते काय शेटलोक किती माल पाहिजे? अगोदरच दारुच्या नशेत असलेली ही मित्रमंडळी पुन्हा दारुची मागणी करतात, दारु येते ते सर्वजण दारु पितात त्यासोबत भाजलेले खेकडे व बोंबील खातात त्यानंतर पुन्हा दारु पितात यानंतर मात्र दारु पिऊन झिंगल्याने त्यांचे वर्तन भुतांप्रमाणे होते असे अण्णाभाऊ साठे सांगतात ते म्हणतात ते अगदी तंतोतंत खरे वाटते. या सगळ्या मित्रांमध्ये दारुच्या नशेत आपसात वाद होतात याची परिणती हाणामारीत होवून त्यातून पैलवान सावकारच्या डोक्यात दारुची रिकामी बाटली मारतो. सावकार आधीच दारुत झिंगलेल्या अवस्थेत असतो तो जखमी होतो. वाद मिटावेत म्हणून पुन्हा दारु मागविली जाते. सारे मित्र कथेच्या शेवटी अतीमद्य प्राशनामुळे नशेत बेशुद्ध होऊन पडतात. ते जेव्हा शुद्धीवर येतात त्यावेळी झेंडे न्हाव्याच्या हातातील सोन्याच्या अंगठया त्याच्या गळ्यातील सोन्याचे लॉकेट-सोन्याच्या साखळ्या इ. सारे चोरीस गेलेले असते पोलिस येवून या साज्यांना अटक करतात. गुन्हा नोंदवून तुरुंगात डाबतात. चार दिवसानंतर या साज्यांना जामीन मिळतो. यानंतर मात्र झेंडे न्हावी चिरागनगरचा परीसर सोडून आपल्या सातारा जिल्ह्यात असलेल्या गावी पलायन करतो. मानव निर्मित अनोखी गुढ व्यक्ती प्रमाणे

Scanned by CamScanner

भासते रम्मीचे जंगलातील वास्तव्य अंगावरील फाटके कपडे यावरुन ती नागर जीवनापासून लांब उपेक्षित जीवन जगणारी उपेक्षीत नायीका वाटून जाते.झेंडे न्हाव्याला नेमके कोण दगा देते हा प्रश्न अनुत्तरीतच राहतो.झेंडे न्हावी हा नव भांडवलदार वर्गातील तर त्याचे मित्र हे मजूर वर्गातील आहेत अतिरीक्त नशा केल्यानंतर गरीब मित्रांमधील आदीम ब्रुत्ती-धनिकाचा बदला घेणे,शोषण कर्त्याला धडा शिकवून जाब विच्चारणे.असला प्रकार जाणवतो.

मुंबई आणि परिसराचा भौगोलिकदृष्ट्या विचार करता बृहन्मुंबई हा व्यापार, प्रशासकीय विभाग, भव्य इमारती, रुंद रस्ते, रात्रीची रस्त्यावरील प्रकाशयोजना यामुळे झगमगणारा असा परीसर वाटतो आणि त्याच्या अगदी उलट शहरापासून थोड्या अंतरावर पर्वत त्यावर राहणारे आदिवासी त्यांची कुडाची-पालाची घरे या स्वरुपाचा विरोधाभास वास्तवात आहे आणि प्रस्तुत कथेतून ही दोन्ही Location's दिसून येतात ती देखील तेथील माणसे त्यांचे वागणे, जीवनव्यवहार, सामाजिक स्तर या बार्बीना एकत्र करीत अण्णाभाऊ कथेत चित्रीत करतात हे देखील एक वैशिष्ट्य मानावे लागेल.

चिरानगरची भुतं या कथासंग्रहातील प्रत्येक कथेतील पात्रांना अण्णाभाऊ साठे भुतं असे संबोधतात आणि त्यांचे वर्णनही तसेच करतात सभ्य संस्कृती आणि समाजाच्या दृष्टीने ही खरोखर कुतेच वाटतात कारण त्यांच्या वागल्या- बोलण्याच्या तऱ्हा निराळ्या आहेत कोण केव्हा काय वर्तन करेल याचा अजिबात भरवसा नाही.

लखपती या कथेत दारु पिऊन हँग ओव्हर झालेल्या लखपती या अनोख्या व्यक्तीचे व घटनेचे चित्रण येते लखपती हा एका पायाने लंगडा आहे.लंगडयाने भीक मागितली तरी त्याचा चारितार्थ होवू शकतो परंतु तरी देखील तो दगड फोडण्याच्या कामावर जातो शारीरीक व्यंग असून देखील त्याला कठीण अशा दगडाशी झुंजण्यात जीवन आहे असे वाटते. तो स्वत:ला दुर्बल म्हणून घेवू इच्छित नाही. लखपतीला मुले-पत्नी असा संसार आहे परंतु तो परीवारासाठी आपले कमावलेले पैसे खर्च न करता मोहनशेटच्या अड्ड्यावर दारु पितो व तेथेच सर्व मेहनतचे पैसे घालवितो होळीच्या दिवशी तो कामावरुन परत असतांना त्याला रस्त्यात गाठून पैसे मागणाच्या स्वत:च्या मुलाला लखपती मारतो आणि नंतर रागाच्या भरात मोहनशेटच्या अड्ड्यावर जावून खूप दारु पित बसतो. होळी पेटली आहे तेथे जावून बसावे असे त्याला वाटते परंतु तो तेथे जवळ पोहचतात नशेत अगदी मृतवत पडून राहतो त्याची पत्नी मुलाला का मारले म्हणून जाबा विचारण्यासाठी लखपतीचा शोध घेते तेव्हा लखपती हा मरणासन्न पडून असल्याचे बघून ती मोठयाने रडू लागते जे जमले त्यातील एक भुत लखपतीला येथे होळीतच पेटवू असा सल्ला देतो ते ऐकून लखपती जागा होतो लखपती शिव्या देवू लागतो. मेलेला लखपती हा पुन्हा उठून बसतो पत्नी आणि तो घराकडे निघून जातात .परीवार- संसार- कौटुंबिक जीवन किती

अनोखे असते जगण्यासाठीचा संडार्ष आणि जिद्द कि अगदी वेगळ्या उंचीवर साठे नेवून ठेवतांना दिसतात. पैसा-प्रतिष्ठा समृद्धी-शक्यता या सा-या पेक्षा जगणे किती महत्त्वाचे आहे आणि ते किती संडार्षमयी स्वरुपाचे आहे याचे चित्रण मेलेला लखपती या कथेतून येते.वस्तीतील सहकाऱ्याची चिता पेटविण्याचा खर्च नको म्हणून त्याला होळीत अग्नीडाग द्यायला निघलेला आर्थीक दू

चिरागनगरची भुतं या कथासंग्राहातील भुतांची धुळवड ही शेवटी येणारी कथा पुर्ण कथा संग्रहातील घटनाप्रसंग व्यक्तीचित्र (भुते) पुन्हा होळी नंतरच्या रंगपंचमी (धुडवळ) या सणाच्या निमित्ताने त्यांना उजाळा दिल्याचे प्रस्तुत कथेतून दिसून येते. आधीच्या कथेत लखपतीला पेटवायला निघालेले लोक धुडवळ रंगपंचमीत रस्त्यावर आलेली आहेत लंगडा लखपती डोक्यावर डब्यात गटारीचा गाळ आणि शेणकाला घेऊन काल त्याला पेटवायला निडालेल्या लोकांची अनोखी रंगपंचमी म्हणून लक्षात राहते. भारतातील विविध प्रांतातील विविध धर्माचे लोके चिरागनगर मध्ये राहतात पेन्टट आणि केन्तोन हे दोन ख्रिश्चन धर्माचे असून देखील रंगपंचमीत सहभागी होतांना दिसतात. सवय व प्रतिष्ठीतांप्रमाणे ही धुडवळ नसून येथे गटारीतील गाळ, शेणकाला, राखेचे पाणी एकमेकांच्या अंगावर ओतून एकमेकाला विद्रुप बनविण्याची स्पर्धा चाललेली दिसून येते. वस्तीत असलेले एकमेकातील वैर-आकर तसेच प्रेम याचा प्रत्यय रंगपंचमातून येतांना दिसतो ही धुळवड खरोखरच भुतांची असल्याचे जाणवून जाते.श्रीमंतांची होळी अन् रासलीला स्वर्गीय असल्याची पुराणे समाज वाचतो.परंतु गरीबाची होळी गटारीचा गाळात परस्परांना लोळवून साजरी होते.यामागे निश्चीतच आर्थीक कारणे आहेत.

ग्रामीण व्यवस्येतून बाहेर टाकल्या गेलेल्या ॲबनॉर्मल व्यक्ती तसेच दलित, वंचीत, गुन्हेगारी वर्तन असणा-याला भारत ग्रामीण व्यवस्येतून बाहेर टाकल्या गेलेल्या ॲबनॉर्मल व्यक्ती तसेच दलित, वंचीत, गुन्हेगारी वर्तन असणा-या भारत भरच्या लोकांचे रहिवाशी असणारे ठिकाण म्हणजे चिराग नगर असल्याचे प्रत्ययास येते परंतु या कथेतील परमूदेखील पेशाने एक वायरमन आहे तो खेडयातून मुंबईला आलेला आहे. घरात आई एक बहीण आहे . परमू हा मारामारी करण्यात पटाईत आहे. तो अतिशय तापट स्वभावाचा आहे. कथेच्या सुरुवातीलाच तो ईब्राहीम नावाच्या याच वस्तीत राहणाऱ्या पठाणाला बेदम मारहाण करतो ईब्राहीम या घटनेचा वचपा काढेन म्हणून परमू नेहमी खिशात चाकू बाळगत असतो.कथेच्या शेवटी ईब्राहीम आणि परमू यांचा संघर्ष होणार असे वाचकांना वाटते प्रत्यक्षत मात्र परमू हा कथा परमूचे व्यक्तीमत्व चित्रण करणारी कथा असल्याचे जाणवते .परमू भांडवलदार असणाऱ्या मोहन शेटच्या विश्वासू आहे. परमूची पोलिस मुक्तता करतात परंतु सदर घटनेचा स्वभावाने तापट असणा-या परमूला अतिशय राग येतो. परमू दारु

Scanned by CamScanner

पितो व नंतर वाटे त्याला मुंडया आणि त्याचे मित्र गांजा ओढत असल्याने दिसते परमू त्यांच्या सोबत चिलिम ओढतो घरी जातो तर अंधार असतो परमू नशेत दिवा पेटवतो आणि घरभट हातात दिवा घेवून दिवातच शोधत फिरतो. गांजाच्या नशेमुळे हे घडले याचा राग येवून परमू गांजा पाजणा-या लोकांकडे पुन्हा जातो व हुज्जत घालतो शेवटी वाद वाढू नयेत म्हणून मुंडया आणि सहकारी समन्वय साधतात. थोडक्यात परतू हा स्वभावाने हुज्जत घालणारा आणि अतिशय तापट स्वभावाचा व्यक्ती म्हणून कथेतून वाचकांसमोर येतो.

गेंडा ही देखील व्यक्तीचित्रणात्मक स्वरुपाची कथा आहे. आण्णाभाऊ साठे कथेच्या सुरुवातीलाच गेंडाचे व्यक्तीचित्र अंगकाठी याचे वर्णन करतात गेंडाचे खरेनाव सकाराम सकट आहे दुसज्या महायुद्धात आरा काजच्या आघाडीवर तो लढला आहे. बराच काळ जपानमध्ये युद्धकैदी म्हणून घालवल्यानंतर तेथून पलायन करुफन तो आता चिरानगरामध्ये राहतो तसेच एका खासगी कंपनीत ड्रायव्हरचे काम करतो गेंडा हे नाम वस्तीतील लोकांना त्याला त्याचे देहयष्टीवरुन दिलेले आहे धिप्पाड देह काळावर्ण आणि तोंडात नेहमी शिलगावलेले चिरुट यामुळे प्रथम दर्शनी तो एखादया गेंडया प्रमाणेच भासतो. प्रस्तुत कथा देखील घटनाप्रधान व व्यक्तीचित्रात्मक स्वरुपाची अशी आहे गेंडा हा आपल्या झोपडीत एकटाच राहतो त्याच्या अगदी बाजूला विमल ही तरुणी तिच्या म्हाताज्या आईसोबत राहते प्रस्तुतकथेतून येणारे चित्रण हे गेंडा ऊर्फ सखाराम सकट यांचे अंगी असणारे साहस औदार्य आणि ख्रिदाक्षीण्य या गुपांच्या परिचय करुन देणारी अशी आहे गेंडा हा कुणालाच भीत नाही परंतु सरळमार्गी स्वभावांच्या आहे चिरानगरमधील वास्तव्यास असणारी सर्व माणसे अगदी गुंड प्रवृत्तीची विनाशक बुद्धीची अराजकतावादी, दारु - भांग - गांजा या नशेत जगणारी अशी असली तरी गेंडाच्या रुपाने अन्याय विरुद्ध लढणारा नायक वाचकांसमोर येतो सुकडया आणि त्यांचे चेले ननको आणि आबाच्या दारुच्या नशेत झिंगत असतांनाच समोरुन जाणाज्या अचानक समोरुन विमल जात असते आणि सुकडया तिची छेड काढतो यावर विमल जोरदार प्रत्युत्तर देते याचा राग येत सुकडया तिचा बदला घेण्याचे ठरवितो चिरागनगरसारख्या वस्तीत जेथे पदोपदी गुन्हेगारी वृत्तीचा प्रायम येतो तेथे एखादया अबला स्त्रीवर अन्याय करणे ही एक मामुली स्वरुपाची बाब मानली जाते. विमलने केलेला अपमान सुकडयाच्या जिव्हरी लागतो आणि तो रात्री तिचा बदला घेण्याचे ठरवितो. सुकडयाच्या या नियोजित कृतीचे समर्थन करणे सर्वथा अयोग्यच ठरेल सुकडया आता आपला बदला घेणार ही बाब जेव्हा विमलच्या ध्यानी येते तेव्हा ती सदर घटना आपल्या म्हाताज्या आईला सांगतो विमलची म्हातारी आई शेजारी राहणाज्या सखाराम सकट उर्फ गेंडा याला शरण जात मदतीची याचना त्यापुढे करते सकाराम सकट उर्फ यावर एक शक्कल लढवतो आणि सुकडया व त्यांच्या साथीदारांना चांगलीच अद्दल घडविण्याचे ठरवितो ठरल्या

प्रमाणे रात्री विमल आणि तिच्या आईला तो आपल्या झोपडीत जाऊन बसतो झोपडीत अंधार करुन तो दबा धरुन बसतो रात्री आपल्या नियोजनाप्रमाणे सुकडया ,नानको आणि आवटया विमलच्या झोपडीवर हल्ला करतात आधी सोडा वाटरच्या बाटल्या फेकून दहशत निर्माण करतात झोपडीच्या दरवाज्याला लाथ मारुन सुकडया आत प्रवेश करतो आत गेंडा आहे याची त्याला पुसटशी देखील कल्पना नसते. गेंडा अगदी अनपेक्षीतपणे सुकडयाला बेदम मारहान करतो त्याच प्रमाणे सुकडयाचे दोन्ही साथीदार ननको आणि आबाप्या यांना देखील गेंडा चांगलाच धडा मिळतो. पुढे विमलची म्हातारी आई गेंडाचे आभार मानते आणि त्याला विमलशी विवाह करण्यासंदर्भात आग्रह करते. गेंडा राजी खुशी तयार होतो व कथेच्या शेवटी गेंडा आणि विमल यांचे धुमधडाक्याने लग्न होते गेंडा कथेच्या निमित्ताने महानगरातील विस्थापित समाजातील वस्तीत जगण्याच्या भिन्न प्रदेश, भाषा, धर्म, संस्कृतीतील लोकांच्या विवाह विषय जाणीवेचे देखील चिंतन करावेसे वाटते. सभ्य संस्कृतीत विवाह हा देखील एक संस्कार मानला जातो परंतू चिरागनगर सारख्या उपेक्षीत वस्तीत मात्र विवाह कसा आर्थीक गरज म्हणून अथवा कशा प्रकारच्या अडी-अडचणी आणि पद्धतीतून जमविला जातो याचे चित्रण केलेले दिसते. वधु-वर त्यांचे एकमेकांवर जमणारे प्रेम ही बाब येथे दुय्यम ठरुन विवाह हा एककरारा रुपाने समोर येतांना दिसतो.

थोडक्यात, चिरागनगरची भुतं या कथासंग्रहातून येणाज्या कथा या व्यक्तीचित्रणात्मक स्वरुपाच्या आहेत. ही व्यक्तीचित्रे ज्या पार्श्वभूमीवर येतात किंवा त्या-त्या व्यक्तीचित्रांच्या स्वभाव रेखाटनाच्या व त्यामागील कथाकाराच्या अनोख्या दृष्टीमुळे वैशिष्ट्यपूर्ण ठरतात चिरागनगरची भुतं या कथासंग्रहातील कथा या घटनाप्रधान देखील आहेत मेलेला लखपती - परमू - अडीच आंधळे- रम्मी - येसू या कथांमधून येणारे घटना प्रसंग हे समकालीन मराठी कथेत निराळे ठरल्याचे दिसून येते. चिरागनगर हे नगर विविध प्रांतातील गरीब श्रमजीवी- गुन्हेगार - शोषीत - वंचीतांचे अश्रयस्थान असल्याचे निदर्शनास येते दारु - अफू- गांजा यांच्या सेवनाला सभ्य समाजात निषिद्ध मानले जाते तेच येथे नित्य सेवनाचा भाग म्हणून वेगळे वाटत नाही यातून होणारे वाद - हाणामारी - खुनी हल्ले - चोरी - दरोडे - पोलिसांची भुमिका अशा स्वरूपाचे चित्रण दर्शनीक रुपाने विचार केल्यास वैशिष्ट्यपूर्ण स्वरुपाचे वाटते.पात्रांच्या वर्तनामागे आर्थीक कारणे असल्याचे दिसून येते.

अण्णाभाऊच्या कथेत वेदना आहे. शोषीत वंचीतांचे दुःख त्यांच्या कथेतून प्रत्ययास येते समाज ज्यांना गुन्हेगार ठरवितो त्या गुन्हेगाराच्या आर्थिक सामाजिक स्थितीवर ते त्याच्या व्यक्तीची स्थळ-काळ-गती सापेक्ष परीस्थिती ते हळूवार पणे मांडतात वाचकांच्या मनात ते त्याविषयी ब-याच कथांमधून सहानूभूती निर्माण करण्यात यशस्वी ठरतांना दिसतात.

अण्णाभाऊ साठे यांचा गुऱ्हाळ हा कथासंग्रह ग्रामीण पार्श्वभूमी वातावरण - निसर्ग - समाजजीवन या दृष्टीने अभ्यासनीय ठरतो.

ठळक निष्कर्ष

१. अण्णाभाऊ साठे यांचा जन्म व बालपण वाटेगांव जिल्हा सातारा या सह्याद्रीच्या कुशीत असणाऱ्या परिसरात व्यतीत झाले.

२. मातंग या मागासवर्गीय समाजात जन्मलेले अण्णाभाऊ साठे ग्रामीण भागातील सामाजिक विषमतेचे आणि आर्थिक दैन्य अवस्थेचे चटके सोसत वाटेगावच्या परिसरात वाढले .

३. लहानपणापासुन कुशाग्र बुद्धीचे असणारे अण्णाभाऊ साठे पुढे कलावंत, लोकशाहीर, वगनाट्यकार, कथा व कादंबरीकार म्हणुन जन मानसात प्रसिद्ध झाले.

४. चिरानगरची भुतं मधील पात्रे ही आर्थीक दृष्ट्या लाचार स्वरूपाची आहेत.

५. चिरानगरची भुतं मधील पात्रे प्रस्थापित वर्गाशी संघर्षरत झालेली आहेत.मजूर वर्गाच्या व्यथा म्हणजेच या कथा असल्याचे जाणवते.हूजूर व मजूर हे दोन वर्ग चिरानगरची भुतं मधून बघावयास मिळतात.

६. अण्णाभाऊ साठे यांनी शोषित, दलित, वंचित, उपेक्षीत, गुन्हेगारी जगताचे चित्रण करणाऱ्या आर्थीक स्थितीचे चित्रण करणाऱ्या कथा लिहिल्याचे दिसुन येते.

७. चिरानगरची भुतं संग्रहातील कथांमधील स्त्री जीवन हा एक स्वतंत्र अभ्यास विषय आहे. अण्णाभाऊ साठे यांच्या कथा यौवन,शृंगार या कडे झुकणाऱ्या अशा वाटत असल्या तरी शुद्ध व निर्व्याज प्रतिभाव त्यांच्या कथांमधुन अभिव्यक्त झालेला प्रत्ययास येतो. त्यांच्या कथेतुन स्त्री ही घरंदाज खानदानी कुलस्वामीनी देखील आहे. त्याचबरोबर तमासगिरीन, वैश्या, विधवा, अनेक विवाह करणारी, कुमारिका, प्रौढा, म्हातारी देखील आहे. या स्त्रीया पराधीन, लाचार, गुलाम आहेत.

८. व्यक्तीच्या गुन्हेगारी वर्तनामागे सामाजिक व आर्थिक परिस्थिती कशा रितीने जबाबदार असते याचे चित्रण अण्णाभाऊ साठे यांच्या कथा वाचतांना झाल्याचे जाणवते.

९. चिरानगरची भुतं या कथासंग्रहातील कथांमधुन भेटणाऱ्या व्यक्तीरेखा भारतातील विविध प्रदेशातुन मुंबईत रोजगारासाठी आलेल्या अशा स्वरुपाच्या आहेत. विविध प्रदेशातील ग्रामीण भागातील समाज आणि संस्कृती यांचे संस्कार

चिरानगरची भुतं या कथासंग्रहातील व्यक्तीरेखांवर झालेले दिसून येतात. की ज्यामुळे त्या व्यक्ती ॲबनॉरमल स्वरुपाचे वर्तन करतांना दिसतात.

१०. मटक्या, शारिरीक व्यंग,अंध, अपंग व्यक्ती अण्णाभाऊ साठे यांच्या कथांमधुन भेटतात. या व्यक्ती शारिरीक पंगुत्व असुन देखील असहाय्य स्वरुपाचे वर्तन करणाऱ्या नसुन उलटपक्षी त्या बेडर व प्रसंगी नियतीशी दोन हात करणाऱ्या वास्तव कल्पना विलासात्मक वाटत असले तरी त्या शारिरीक व्यंग असणाऱ्या व्यक्तींच्या उपजीवीकेसाठी धाडस करण्याच्या वृत्तीचे दर्शन चिरानगरची भुतं संग्रहातील कथांमधुन घडते. जे वैशिष्ट्यपूर्ण ठरते.

तात्पर्य; समाजात आर्थीक समतोल बिघडल्यामुळे विविध प्रवृत्ती पोसल्या जात आहेत व त्यातूनच जात व वर्ग निर्माण होत जातात या भावना पुष्ट होत जातात;असे चिरानगरची भुतं मधील कथांचे मार्क्सवादी मूल्यमापन करतांना जाणवते.

संदर्भ

१. फडके भालचंद्र : मराठी कथेची वाटचाल : १९६७, मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद.
२. आलोचना : जाने. १९६६, मार्च १९६९.
३. छंद : सप्टें. १९५६.
४. यादव आनंद : मराठी साहित्य : समाज आणि संस्कृती : १९८५, मेहता, पूणे.
५. यादव आनंद, पूंडे द. दि. (संपा.) : तिसऱ्या पिढीची ग्रामीण कथा : ७९८१, मेहता, पूणे.
६. माडगूळकर अंबादास : खाडेकर सूर्यकान्त : मराठी ग्रामीण कथा, १९६७, ठोकळ, पूणे.
७. मोसले एस्. एस्. (संपा.) : अण्णाभाऊ साठे यांच्या प्रतिनिधिक कथा : १९७७, लोकवाङमय, मुंबई.
८. आण्णाभाऊ साठ : खुळंवाडी (१९५९), बरबाद्या कंजारी, आबी, कृष्णा काठच्या कथा, चिरानगरची भुतं, निखारा, फरारी, गजाआड.

Scanned by CamScanner